SALI 2010/2 /7.3.2011 / k imprimatuře – SALI.CZ.2010_02_04.indd

Život s pěti typy jazyka

Ivo Vasiljev
ivasiljev@seznam.cz

1. Širším kontextem této úvahy je má současná práce na jazykové autobiografii, zatímco její užší rámec představovala má příprava na vědeckou konferenci k jubileu prof. Františka Daneše.[1] Nejprve bych rád blíže vysvětlil název této úvahy a důvod toho, že mi nejde prostě o užívání většího počtu jazyků, nýbrž právě o užívání jazyků různých typů.

„Pěti typy jazyka" zde v rovině přísně terminologické míním klasické konstrukty jazykové typologie: typ izolační, aglutinační, flexivní, introflexivní a polysyntetický, které všichni dobře známe ze Skaličkovy (2004 [1951]) práce *Typ češtiny* a z každého úvodu do jazykovědy. Ve volnějším významu zde však užívám tohoto výrazu ve smyslu „jazyky, jejichž struktura je založena na odlišných, až diametrálně odlišných principech". Právě určitý soubor takovýchto jazyků umožňuje člověku lepší nadhled nad problémem vztahu jazyka a myšlení. Vlivem toho, že jazyky různých typů velmi často, ale nikoli vždy patří národům, které žijí v různých geografických areálech a jejichž kultury se výrazně liší, poskytuje takový soubor jazyků i nadhled nad problémy vztahů mezi jazyky a vztahu jazyka a kultury. „Životem s pěti typy jazyka" pak nazývám svůj celoživotní experiment s užíváním takového souboru jazyků.[2] Těchto jazyků jsem užíval nebo užívám v rozmanitých komunikačních situacích ústně nebo písemně, jako producent i recipient, z čehož nutně plyne, že jsem je různou měrou také prožíval a prožívám. Způsob, jak je prožívám jako nositel jazyka a „metaprožívám" jako lingvista, a co z toho prožívání vyplývá, by určitě bylo záhodno popsat a definovat. Velmi by ovšem pomohlo, kdybychom si blíže ujasnili sám pojem „prožívání jazyka".

2. Od Františka Daneše víme, že pojem „prožívání jazyka" zavedl do pražské lingvistiky Bohumil Trnka roku 1943 v přednášce *Jazykozpyt a myšlenková struktura doby* (viz Trnka, 1947–1948). František Daneš (1999 [1993], s. 22) na to upozornil v příspěvku *O intuici v jazyce a jazykovědě*, v němž po téměř padesáti letech vyzdvihl „objevnost a závažnost" tohoto Trnkova konceptu, přičemž příslušnou pasáž z Trnkovy známé stati poměrně obšírně, ale selektivně cituje (tamtéž, s. 22n).

Porovnání Trnkova původního textu s Danešovou interpretací tohoto textu a s Danešovými vývody nicméně ukazuje, že Daneš pojem „prožívání jazyka" vykládá jinak než Trnka. Zatímco Trnka klade důraz na to, že „prožívání" se týká všech složek jazykového systému, což „strukturalismus [...] zahrnuje [...] ve svém zkoumání již tím, že zdůrazňuje teleologickou stránku jazykového projevu", že „zahrnuje prožívání i intelektuálních živlů jazykových, nejen afektivních" a že „takto rozšířený pojem se zdá být pro lingvistiku nepostradatelný", Daneš u

1 Tato úvaha je výtahem z referátu předneseného na mezinárodní konferenci Užívání a prožívání jazyka, Living With and Through Language (k 90. narozeninám prof. PhDr. Františka Daneše, DrSc.) 15. 4. – 17. 4. 2009, Praha: Akademie věd ČR.

2 V tomto souboru jsou zastoupeny jak jazyky, v nichž dominuje typ aglutinační (korejština, japonština a maďarština), tak jazyky, v nichž převládá typ flexivní (čeština a ruština), typ izolační (francouzština, angličtina) nebo typ polysyntetický (vietnamština, čínština, thajština). S vnitřní flexí jsem se nikdy nesetkal jako s rysem relativně dominantním (jakým je například v arabštině), ale jen jako s rysem doplňkovým. Z hlediska mého volnějšího pojetí „pěti typů" je však tato okolnost bezvýznamná.

SALI 2010/2 /7.3.2011 / k imprimatuře – SALI.CZ.2010_02_04.indd

pojmu „prožívání jazyka“ naopak akcentuje skutečnost, že k jazyku máme „intimní vztah“, že jazyk prožíváme „samozřejmě nejen (a patrně ani ne především) rozumově, nýbrž více méně všemi mohutnostmi našeho duševního a duchovního života“. Tyto akcenty vedou Daneše k tomu, že „prožívání jazyka“ sbližuje s pojmy „intuice“ a „podvědomí“, se „spontánností“, „nezáměrností“ a „automatizovaností“ (Daneš, 1999 [1993], s. 22n). Danešův přístup k pojmu „prožívání jazyka“ se tak Trnkovu přístupu značně vzdaluje.

Klíč k pochopení rozdílu v Trnkově a Danešově pojetí „prožívání jazyka“ nacházíme, jak se domníváme, v Trnkově pojmu „myšlenkové struktury doby“. Trnka (1947–1948, s. 79n) ji pro svou dobu charakterizuje jako posun „směrem k strukturálně objektivizující orientaci, v níž logika se stává noetickým modelem“.

František Daneš vstupuje se svým pojetím naopak do doby, jejíž postmoderní „myšlenková struktura“ se od doby Trnkovy diametrálně liší, ba v mnoha aspektech je jí přímo protikladná. Daneš přitom jen pružně reaguje na podněty a přijímá restrikce, které klade či kladla „myšlenková struktura“ nové, poststrukturální a postmoderní doby, a nezdůrazňuje aspekty, které nepatří k prioritám zájmu této nové doby, ač nepochybně tvoří součást jeho základní teoretické výbavy.

3. Nyní konečně mohu přistoupit k základním prožitkům svého „života s pěti typy jazyka“. Tyto prožitky mají pochopitelně bohatě členěnou stránku emocionální, spjatou jednak s prožitky komunikačními, jednak se stránkou poznávací, a to jak s mimojazykovým poznáváním prostřednictvím komunikátů, tak s poznáváním jazyků, tedy poznáváním „metajazykovým“. Jádrem mého sdělení jsou právě některé obecné poznatky kognitivní povahy, bezprostředně související s životem prožitým s „jazyky, jejichž struktura je založena na odlišných, až diametrálně odlišných principech“. Tyto mé poznatky se dají shrnout poměrně stručně jako následující osobní inklinace: vzrůstající skepse k představě, že existuje něco jako „jazykový obraz světa“. To je velmi důležité zjištění, neboť by to mohlo znamenat, že internalizované gramatické struktury, včetně typu jazyka, „neprožíváme“. Mnohé argumenty, z nichž se existence „jazykového obrazu světa“ odvozuje (viz např. Ziółkowski, 2007, s. 141), jsou založeny na povrchní analýze. Nicméně i jazyk nesporně patří mezi objekty, k nimž často upíráme svou pozornost a které určitým způsobem vnímáme nejen jako laici, ale i jako lingvisté. Nestačí tudíž existenci tzv. „jazykových obrazů světa“ popřít, je nutno vyložit, proč takové představy nepopiratelně vznikají. Takový možný výklad vidím právě v jejich souvislosti s „prožíváním jazyka“. Prvním důvodem této skepse je především mé osobní prožívání vícejazyčnosti. Jakmile dosáhnu v užívání jazyka určité sběhlosti, přestávám si konstrukce jeho forem všímat a užívám jich automaticky k dosažení zamýšlených komunikačních cílů, přičemž sice musím počítat s nepopiratelně existujícími ideologickými, náboženskými, politickými a vůbec kulturně podmíněnými obrazy světa v myslích osob, s nimiž komunikuji, avšak mé komunikáty jsou přitom emancipovány od jazykových forem. Kdyby tomu tak nebylo a kdyby v jednom multilingvním mozku skutečně existovaly velmi odlišné „jazykové“ obrazy světa, nemohl by takový mozek pravděpodobně vůbec fungovat. Jestliže k tomuto problému přistoupím analytičtěji, pak musím především konstatovat, že každý jazyk neustále musí plnit dvojjediný úkol: umožňovat aktuální komunikaci a zároveň sám sebe bez ustání budovat a zdokonalovat (vědomým i nevědomým úsilím svých mluvčích), aby mohl adekvátně uspokojovat neustále se vyvíjející komunikační potřeby. To vede k neustálému potenciálnímu napětí mezi významy sémiotickými a významy konstrukčními („innere Sprachform“), respektive mezi různými

SALI 2010/2 /7.3.2011 / k imprimatuře – SALI.CZ.2010_02_04.indd

významy sémiotickými vzájemně metaforicky či metonymicky spřízněnými. Toto napětí, umožňující různé aktualizace jazykově konstrukčních významů, vede v extrémním případě ke vzniku představ o (národně specifických) „jazykových obrazech světa".[3] Pro ilustraci bych uvedl příklad z češtiny a maďarštiny, jednoho jazyka převážně flexivního, druhého převážně aglutinačního, přičemž oba jazyky náleží národům, které jsou si kulturně velmi blízké. My například řekneme: „ty místnosti jsou spojeny dveřmi", ale Maďaři řeknou „ty místnosti se otvírají jedna do druhé" (azok a szobák egymásba nyilnak). Přitom my i oni popisujeme stejnou skutečnost. Můžeme z toho vyvozovat, že Maďaři vidí svět jinak? To mi připadá hodně za vlasy přitažené. Alternativní řešení problému jazykové různosti jsem už naznačil (viz Vasiljev, 2009).

S tím souvisí i můj vzrůstající zájem o ekvivalenci a schopnost sémioticky ekvivalentní významy identifikovat i za značnými strukturálními odlišnostmi jazykových forem (tj. „vnitřních forem") a vzrůstající zájem o úlohu kontextu při identifikaci významových ekvivalentů.

4. Je příznačné, že je obtížné nalézt nějakou přesnější definici „jazykového obrazu světa". V podstatě jde většinou o více či méně mlhavé hypotézy. Vzrůstající popularitu hypotéz o „jazykových obrazech světa" vidíme v kontextu postmoderní dekonstrukce rigidních systémů a relativizace hodnot. Zdá se však, že myšlenková struktura doby se dnes opět začíná měnit, a to směrem od postmoderní dekonstrukce k novým syntézám, poučeným ovšem klady i nedostatky doby postmoderní. Jazykověda by opět mohla být jednou z věd, které nové myšlenkové struktuře doby budou razit směr. Bude proto užitečné znovu promyslit nejen přínos Danešův, ale i specifický odkaz Trnkův a nalézt snad i novou jejich – a nejen jejich – syntézu. Touto cestou snad bude možno dosud dosti vágní pojem „prožívání jazyka" blíže vymezit a možná nakonec i operacionalizovat jako analytický nástroj při komplexní, multifokální analýze jazyka, která se bez přihlédnutí k aspektu „prožívání jazyka" pravděpodobně nemůže obejít. Vzhledem k dnes už značnému nahromadění poznatků o sémiologické povaze jazyka, o typech jazyka, o jazykových strukturách, o vztazích mezi jazyky a jejich jednotlivými vrstvami, o vývoji jazyků a o vztahu nositelů jazyka k svému jazyku, považujeme takovou multifokální analýzu, která vezme v úvahu všechny zmíněné aspekty jazyka a uvede je ve vzájemnou souvislost nejen za možnou, ale i potřebnou. Od takové analýzy si slibujeme i přesnější odpověď na otázku vztahu jazyka a obrazu světa.

Literatura:

DANEŠ, František (1993 [1999]): O intuici v jazyce a jazykovědě. In: Oldřich Uličný (ed.), *Jazyk* a *text. Výbor z lingvistického díla Františka Daneše I, část 1*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, s. 22–29.

SKALIČKA, Vladimír (2004 [1951]): *Typ češtiny*. In: Vladimír Skalička, *Souborné dílo, 2. díl (1951–1963)*. Praha: Univerzita Karlova v Praze – Nakladatelství Karolinum, s. 475–536.

TRNKA, Bohumil (1947–1948): Jazykozpyt a myšlenková struktura doby. *Slovo a slovesnost*, 10, s. 73–80.

VASILJEV, Ivo (2009): Jazyková různost jako konstitutivní rys jazyka. *Slovo a slovesnost*, 70, s. 3–22.

3 Podrobněji se k této problematice vyslovíme v přednášce *Jazyk a obraz světa*, kterou hodláme přednést na půdě Jazykovědného sdružení ČR koncem letního semestru roku 2010/2011.

SALI 2010/2 /7.3.2011 / k imprimatuře – SALI.CZ.2010_02_04.indd

ZIÓŁKOWSKI, Marek (2007): Jazykový obraz světa. Slovníkové heslo. *Slovo a smysl. Word & Sense. Časopis pro mezioborová bohemistická studia*, IV, s. 140–141.